

کشف المعجوب

ابوالحسن علی بن عثمان خلیف بن خلیف
تبریز، مدرس، تبریز

چاپ انتقادی کشف المعجوب که بزحمت پرو فیسر ژ و کوفسکی متوفای ۱۷ جنوری ۱۹۱۸ تهیه شد در سال ۱۹۲۶ منتشر گردید. این دانشمند نامی بیست و شش سال پیش از آن یعنی در ۱۹۰۰ بکار آغاز کرد و در سال ۱۹۰۱ از نویسنده این مقاله که در آن وقت یکی از شاگردان مرحومی بود تقاضا فرمود تا در مقابله و تطبیق و ترتیب او را قبکه ژو و کوفسکی از روی نسخه های مختلف برای طبع آماده کرده است با او همکاری کند ولی این همکاری عاجزانه به علت مشکلات فنی ای که در آن طرح وجود داشت عملی نشد و پرو فیسر مندر کورپس از دو سال یعنی در ۱۹۰۵ شخصا و بدون کمک کسی دیگر تمام آنرا با هفت مقدمه و ضمیمه بزبور طبع آراستند. در باچه جامع و فاضلانه استاد بزرگان روسی با هشتمین مقدمه آن در سال ۱۹۱۴ تکمیل و چاپ شد به نسبت پیش آمد ها و اتفاقاتی چند که غیر قابل اجتناب بود نسخه های کتاب در عمارت چاپخانه ای که آنرا طبع کرد انباشته ماند و توزیع نشد بالاخره در سال ۱۹۲۶ که چند سال از مرگ ژو و کوفسکی میگذشت در حالیکه یک صفحه بروسی و فارسی و دو صفحه بنام مقدمه بر آن افزوده بودند شایع شد.

تا آنجا که من اطلاع دارم این کتاب در هند قطعاً بررسی نشده و دسترسی بدان در این کشور، آنسانکه بیشتر در باره چاپ سمرقند گفتیم، بسی دشوار و احمیاناً ممنوع است و چون این چاپ انتقادی مورد علاقه خاص نویسنده است شایسته میدانم شرحی بیشتر در آن باره بنگارم: چاپ ژو و کوفسکی در هشت مجله بزرگ و متن و فهرست عبارت از ۶۰۶

صفحه است اضافه بر آن یک مقدمه ۵۷ صفحه ای و هفت صفحه غلطنامه و ضمیمه دارد که مجموعاً ۶۷۰ صفحه شود.

متن کتاب از روی قدیمترین نسخه موجود کشف المحجوب که در کتابخانه دربار شاهی و امپراطوری در ویانا (۱) موجود است و اکنون به نام کتابخانه ملی ویانا (۲) یاد می شود طبع شده؛ این نسخه را فلوگل در مجلد سوم فهرست خود معرفی کرده است. ژو کوفسکی چهار مخطوط دیگر را برای درست خواندن نسخه ویانا مورد استفاده قرار داد و اختلافات هر یک را در جای آن در پاورقی های سراسر کتاب باز نمود؛ این چهار نسخه قرار ذیل است: اول، مخطوط قرن ششم هجری در کتابخانه عامه تاشکند که در صفحه ۴۰ فهرست آنجا معرفی شده - این نسخه اکنون در جزء مخطوطات فارسی عربی و ترکی کتابخانه عامه ترکستان روسی ضبط است. دوم، مخطوطی که در تملک شخصی در سمرقند بود و تاریخ ندارد. سوم، مخطوط کتابخانه بو هنتون سنت پترزبورگ مورخ قرن ششم هجری و چهارم مخطوط مدرسه زیبا نهی شرقی سنت پترزبورگ (۳) که بارون روسن (۴) در صفحه ۲۹۱ بخش سوم فهرست خود مربوط نسخ فارسی آنرا شناسانده است - اختلافات چاپ لاهور را که بسیار ناوقت بدست ناشر رسید در ضمیمه نشان داده.

ترجمه نیکلسون اگرچه پیش از آنکه ژو کوفسکی مقدمه خویش را تمام کند بدستش رسید و لی وی چنانکه خود در مقدمه اش می نویسد حتی در قسمت آخر دیباچه خود هم نخو است از آن استفاده کند زیرا متن او مدت هائیکه از آن که خبری از ترجمه نیکلسون برایش برسد طبع شده بود. و بقول خودش ترجیح داد که اثر او از آغاز تا انجام با همه غلطیها و اشتباهات بدست خواننده برسد و از دایره نفوذ دیگران مصون ماند. چاپ سمرقند نیز به هیچوجه مورد استفاده ژو کوفسکی قرار نگرفت زیرا وی فقط اندکی پیش از وفات بدان آشنا شد.

(1) Vienna Imperial & Royal Court Library.

(۲) National Library of Vienna.

(۳) The School of Oriental Languages of St. Petersburg.

(۴) Baron V. Rosén.

مقدمه های هشتگانه ژو کوفسکی در ۲ ۴ صفحه شامل مطالب آتی است:
 (۱) فهرست نامهای اشخاص و انساب و قبائل؛ درین فهرست از صفحه ۵۴۷ تا ۵۶۰
 نه تنها صفحات کشف المحجوب نشان داده شده بلکه صفحات سه کتاب دیگر
 نیز که در آنها را جمع باین اشخاص یاد شده است درین دو بندها [ ] با حروف
 برجسته و مشخص ضبط شده است یکی تذکره الاولیای شیخ عطار سال ۱۳۰۶ هـ
 طبع لاهور (اما چاپ نیکلسون که قسمت اول آن در سلسله متون تاریخی فارسی
 در ۱۹۰۵ و قسمت دوم در سال ۱۹۰۷ طبع شد وقتی بدست ژو کوفسکی رسید
 که دیباچه های او کاملاً چاپ شده بود) دیگر صفحات الانس جامی سال ۱۸۵۹ و سوم
 نامه دانشوران طبع تهران که بگفته خود نویسنده تا زمان تکمیل مقدمه فقط
 سه جلد آن از چاپ برآمده بود.

(۲) فهرست نامهای جایها (۳) فهرست نحل و ملل (۴) فهرست کتب که نام کتابها را
 با سطر و صفحه آن مینمایانند (۵) فهرست شعرهای عربی (۶) فهرست سور و آیات
 قرآنی (۷) فهرست احادیث (۸) فهرست اقوال و مشایخ.

نامهای اشخاصی که جلابی قولی را با ایشان نسبت میدهد در داخل قوسین ( )
 داده شده. نشان ستاره (☆) دلیل آنست که گوینده آن قول معلوم نیست. بيمورد نیست
 در اینجا یاد کنیم که غرض نویسنده مقاله در بیان این جزئیات فراهم کردن
 سهولت برای کسانی است که بخوانند از مقدمه های ژو کوفسکی استفاده
 کنند در حالیکه روسی نمیدانند.

خلاصه ترجمه انگلیسی مقدمه روسی ژو کوفسکی بقلم سدنی جیرالد در ۱۹۲۹
 در بولتین مدرسه مطالعات شرق شناسی لندن (۵) منتشر شد در این ترجمه کوتاه
 قسمتهای فنی نوشته کا ملاحظه شده بطوریکه اگر کسی متن را نزد خود نداشته
 باشد بدان علاقه نمی گیرد زیرا فقط قسمتهای ادبی اصل روسی یعنی قسمتهایی
 را که به شخص مؤلف تعلق دارد و همچنان عبارات بسیار دلچسپا و راگلیچین
 و بانگلیسی برگردانده اند این نکته را سردینسن راس در پیشگفتار خود بر ترجمه
 نیز یاد کرده است. عبارات از ترجمه روسی دوباره ترجمه نشد ببل تا جاییکه امکان

داشته خرد مندانه و بایک تشخیص صحیح عیناً از ترجمه انگلیسی نیکلسون نقل کرده‌اند. مترجم هر جا را که از متن روسی ژو لوفسکی حذف کرده است نشان داده، گاهی موضوع محذوف را با اختصار باز گفته و گاهی به محل آن اشارت کرده است. ترجمه با کمال دقت انجام یافته و تلخیص و اختصار با بصیرت کامل صورت گرفته چندانکه خالیگانه و نقصی در آن درک نمیشود.

ترجمه ملخص و عالی نیکلسون در طبع نخستین و چاپ مجدد آن سخت معروف است و قطعاً نیاز مند توصیف نیست. با وجود آن توجه مخصوصی باید به مقدمه کوتاهی معطوف داشت که در آن راجع به مولف و اثر او معلومات بسیار آورده است. بالاخص یکی از ملحقات او که در آن اصطلاحات تصوف مندرج در کتاب کشف المحجوب را بیان می‌کند بغایت فنی و بدیع و عمیق است. معادل‌های انگلیسی که در متن ترجمه بمقابل اصطلاحات تصوف اسلامی داده شده در شناخت معانی حقیقی این اصطلاحات صوفیانه ارزشی بزرگ دارد و آنرا باید نخستین قدم درین راه دانست.

در سال ۱۳۴۳ هجری ۱۹۲۵ م کسی بنام شاد ظهیر الدین احمد ظهیری کتاب «ظهیرالمطلوب ترجمه اردو و کشف المحجوب» را که ناشر آن چراغ الدین سراج الدین از بازار کشمیری خوانده شده در لاهور منتشر کرد سولی پیش ازین ترجمه، ترجمه دیگری هم به اردو موجود بوده که درین کار یکسره از آن استفاده شده است و ما جای دیگر از آن یاد خواهیم کرد.

ترجمه ظهیری بخط تعلیق خوب خوانای هندی در ۵۴۴ صفحه چاپ سنگی شده. اندازه صفحات اندکی از چاپهای هندی متن اصلی که پیشتر بدانها اشارت رفت کلاتر است. بیست و دو صفحه آغاز کتاب «مقدمه تاریخ تصوف مع حالات پیر علی مخدوم هجویری مصنف کتاب کشف المحجوب» است بقلم مترجم. و مقدمه به چند فصل تقسیم شده است: فصل اول عنوان جداگانه ندارد بلکه در ذیل عنوان عمومی بر آن بحث شده. فصل دوم «نخستین کسی که به نام صوفی یاد شد» سوم «علم تصوف چیست و صوفی کیست؟» پنجم «مساله وحده الوجود»

ششم که آخرین فصل است « شمه مختصر حالات حضرت سید علی هجویری » .
 يك عبارت چند جا در صفحات ۱، ۴ و ۱۹ مقدمه به نفعات الانس پنا می
 حواله شده که مطابق گفته بعضی از مورخین ، جلابی در دهم ربیع الاول سال
 ۴۰۰ هجری متولد شده است ولی مأخذ این قول را دقیقاً ذکر نکرده . همچنان
 وی بدون دلیل اظهار میدارد که جلابی هم سید حسنی است و هم حسینی .
 ترجمه دیگری از کشف المحجوب بار دو بقلم مولانا شمس الهند ایزدی که
 خود را صوفی معنوی میخواند (سال ۱۳۴۶ هـ = ۱۹۲۷) در لاهور [بوسیله
 ناشران بهول برس ۱۹۰۳ و ۱۹۲۳ و متن اصلی فارسی] چاپ شد . این ترجمه
 از ترجمه مولوی ظهیری که یادش گذشت بکلی جدا است و می توان توقع داشت
 که به ترجمه دیگری تعلق ندارد . در همین حال البته احتمال قوی موجود است
 که چاپ مجددی از يك طبع قدیمتر باشد زیرا مؤلف فاضل فهرست نسخ فارسی
 مخطوطات انجمن آسیائی بنگال (۱۹۲۴ ص ۴۵۲ ش ۱۱۴۸) از يك ترجمه
 هندوستانی یاد میکند ولی متأسفانه به تاریخ و محل طبع آن اشارتی نکرده
 اند و تا کنون نویسنده نتوانسته ام بدان ترجمه ظاهر آقدم تر ، کشف المحجوب دست
 یابم . و از سوی دیگر میدانیم مراد از نسخه ای که در کتلاگ انجمن آسیائی
 ذکر شده ترجمه ظهیری نیست زیرا این ترجمه يك سال پس از
 کتلاگ طبع شده . *شهرتگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*
 عنوان کامل ترجمه شمس الهند در پشت مجلد چنین است : « کشف المحجوب
 اردو معه فقیر نامه مشهور به کشف الاسرار تصنیف لطیف حضرت اقدس بر
 گزیده زمان قطب دوران جناب فیض مآب شیخ مخدوم علی هجویری معروف
 به داتا گنج بخش نم لاهوری ، در سر آغاز پستی داخلی اضافه شده » مع
 مختصر سو انجمری (کذا) حضرت داتا گنج بخش رحمة الله علیه .
 رساله مختصر کشف الاسرار معروف به فقیر نامه که در ۱۶ صفحه پس از دیباچه
 اردو چاپ شده به عقیده من از جلابی نیست . آنرا بدون دلیل با قصیده ای
 عربی منسوب به امام زین العابدین ضمیمه کشف المحجوب چاپ کرده اند .
 کشف الاسرار اردو نخست جداگانه چاپ شده و در دسترس است و سپس با
 ترجمه کشف المحجوب یکجا کرده اند . اصل رساله فارسی کشف الاسرار گویا

بیش از سه بار بطبع رسیده و آربری هم از آن نام می برد. ادواردز تنها از چاپ اول آن یاد میکند و بخطا گوید: «حکایات و اقوال اولیای تصوف اقتباس از کشف المحجوب، آربری خطای سلف خود را تکرار و آنرا منتخبات کشف المحجوب میخواند. در حالیکه نادرستی این انتساب از مطابقت لفظی سطحی صفحات اول آن برمیآید. این رساله کاملاً مستقل است و در سطور اول آنرا به مولف کشف المحجوب نسبت داده اند در هر حال محتویات و سبک و زبان آن هیچیک ادعای نسبت مذکور را تأیید نمیکند. بنده بر آنم که متاخران، شاید هم در عصری که نخستین چاپ کشف المحجوب در هند صورت گرفت، ساخته و پرداخته باشند. احتیاجی ندارد که بدویم در کشف الظنون حاجی خلیفه از چنین اثری مر بوط به مولف مازکری نرفته است.

* * *

مخطوطات کشف المحجوب کمیاب نیست ولی در بهر فته چنانکه ژ و کوفسکی در سال ۱۹۰۵ در صفحه ۵۳ مقدمه روسی خود نوشت الحق «بطور کلی بسیار متداول نیست» البته از آن تاریخ تا کنون نسخه های دیگری شناخته شده که وی خبر نداشت و از آن جمله نسخ انجمن آسیاتی بنگال را میتوان نام برد اما هنوز این گفته او درست است که نسخ موجود غالباً چندان قدیم نیست. نسخه های شناخته شده به ترتیب تاریخ قرار پذیرد است: مطالعات فرنگی

(۱) نسخه ویانا یا احتمال متعلق به قرن چهار هجری: نسخه ای که ژو کوفسکی آنرا چاپ کرد.

(۲) نسخه پاریس یا احتمال متعلق به قرن چهار (بلو شه ص ۲۶۱ شماره ۴۰۱۵)

(۳) نسخه بو دلین مورخ ۹۰۵ (ایته شماره ۱۲۴۵)

(۴) نسخه پوهنتون پترس بورگ مورخ ۱۰۱۱ که مورد استفاده ژو کوفسکی بود

(۵) نسخه بریتش موزیم مورخ ۱۰۱۹ که نیکلسون در ترجمه اش از آن

استفاده کرد (ریو ص ۳۴۳)

(۶) نسخه دیوان هند مورخ ۱۰۱۹ که نیکلسون در ترجمه اش از آن

استفاده کرد (کتلاک ایته)

(۷) نسخه تاشکند مورخ ۱۰۴۶ (کتلاک Kahl)

(۸) نسخهٔ RASB مورخ ۱۰۹۲ هـ *

(۹) نسخهٔ دیوان هند مورخ ۱۰۹۵ که نیکلسون در ترجمه اش از آن استفاده کرد (کتلاک ایته)

(۱۰) نسخهٔ برلین یحتمل متعلق به قرن هفدهم میلادی

(۱۱) نسخهٔ پاریس یحتمل متعلق به قرن هفدهم (کتلاک بلوشه شمارهٔ ۴۰۲)

(۱۲) چار نسخهٔ RASB سه نسخه متعلق به قرن هجدهم و یکی مورخ ۱۲۴۵ هجری

(۱۳) نسخهٔ سنت پترزبورگ بدون تاریخ (کتلاک روسن ص ۲۹۱ ج ۳)

(۱۴) نسخهٔ سمرقند بدون تاریخ (مصدر رمز کور ص ۳۲۰)

(۱۵) سه نسخهٔ دیوان هند در سه بدون تاریخ (شمارهٔ ۷۶ ۱۷) کتلاک ایته

نسخهٔ مورخ ۱۲۸۸ هـ را که گویند از روی مخطوط قدیم تر مورخ ۱۲۲۲ استنساخ شده و در کتابخانهٔ حبیب گنج موجود است بریست نسخهٔ بالا باید افزود این کتابخانهٔ مهم از عزتمند نواب صدریار جنگ مولانا حبیب الرحمن شیروانی حبیب گنج است. نسخ دیگری نیز شاید در کتابخانه‌های خصوصی کشورهای هندوایران و افغانستان پراکنده باشد که ما را بر آنها اطلاعی نیست.

از جملهٔ مخطوطاتی که در فهرست فوق یاد شدند نسخه‌های ویانا و پاریس و بودلین بر دیگران قدمت دارد ولی این قدمت نسبی است زیرا قدیمترین نسخه ای ۱۵ دست است در حدود چار قرن پس از مرگ مؤلف نوشته شده است. نامام

رتال جامع علوم انسانی

...مشهور است که در هندوستان گروهی اند که بدشت بیرون میروند و غنا میکنند و لحن میگردانند. آهوان چون آن بشنوند قصد ایشان کنند. ایشان گردوی میگردند و غنا میکنند تا از لذات آن چشم فرو گیرند و بخسپند! ایشان مراورا بگیرند...

دانا گنج بخش